

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJU

DIPLOMSKA NALOGA
**RAZPAD JUGOSLAVIJE S
PERSPEKTIVE PRIPOVEDOVALCEV:
*SARA IN SERAFINA, JEVREJSKO
GROBLJE, AMERIČKI FIKCIONAR***

JULIJA OVSEC

Mentorica:
red. prof. dr. Vanesa Matajc

Študijski program:
Primerjalna književnost in literarna teorija - enopredmetni

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici prof. dr. Vanesi Matajc za nasvete in potrpežljivost. Posebno zahvalo dolgujem tudi Katarini Rakušček za neskončno vzpodbudo in angleške prevode, Joštu Derlinku in Martinu Bartošu za poslušanje ter Davidu Vichnarju in Aljažu Koprivnikarju za pogovore, nasvete in vzpodbudo pri pisanju. Zahvalila bi se tudi Dušanu Josipu Smodeju za ohranjanje normalnega življenjskega standarda med zaključevanjem diplomskega dela. Moje diplomsko delo pa ne bi bilo jezikovno urejeno brez Lare Paukovič, za kar se ji iz srca zahvaljujem.

IZJAVA

Podpisana Julija Ovsec, rojena 4. maja 1993 v Ljubljani, študentka prvostopenjskega univerzitetnega študijskega programa Primerjalna književnost in literarna teorija Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, izjavljam, da je diplomsko delo z naslovom *Razpad Jugoslavije s perspektive pripovedovalcev: Sara in Serafina, Jevrejsko groblje, Američki fikcionar*, napisano pod mentorstvom red. prof. dr. Vanese Matajca, moje avtorsko delo.

V diplomskem delu so uporabljeni viri in literatura navedeni ob citiranih besedilih in v celoti navedeni v poglavju Viri in literatura; referenčni teksti niso prepisani brez navedbe avtorjev.

Julija Ovsec

Ljubljana, 17. 8. 2016

POVZETEK

Razpad Jugoslavije: Perspektive pripovedovalcev

V diplomskem delu sem se lotila preučevanja odnosov in pogledov na jugoslovanske vojne 1991-2001, ki so sledile postopnemu razpadu Socialistične federativne republike Jugoslavije. Za izhodišče sem izbrala tri tematsko povezana dela, romana Đevada Karahasana *Sara in Serafina* in Enesa Karića *Judovsko pokopališče (Jevrejsko groblje)*, ter delo Dubravke Ugrešić *Ameriški fikcionar (Američki fikcionar)*. V diplomskem delu sem se osredotočala na vpliv vojne na junakovo perspektivo, odnose z drugimi junaki, identiteto in na vpliv avtorjeve biografije na pisanje. Raziskava mi je omogočila predvsem vpogled v psihično stanje junaka, ki je izpostavljen bistvenim družbenim spremembam, stalnemu nasilju in izgubi domovine ter z njo povezane narodne identitete. Oblikovanje prepričljivega lika v vojnem romanu od avtorja zahteva natančnost in dobro poznavanje vojne situacije, kar je v večini povezano z lastnim udejstvovanjem v vojni ali življenjem v vojnih okoliščinah, zato se določenemu deležu avtorske osebne izkušnje v teh besedilih težko izognemo. Odnosi med junaki se spreminjajo glede na okoliščine, stopnjo nasilja ter versko in narodno pripadnost. Med junaki se povečuje sočutje in solidarnost, na drugi strani pa se v njih krepijo občutki jeze, razočaranja, sovraštva in otopelosti. Kontradiktornost čustev pripelje do velike kompleksnosti junakov, ki se v veliki meri izkažejo za bolj človeške kot junaki, živeči v miru.

Diplomska naloga se ukvarja z življenji ljudi v obkoljenem Sarajevu in z življenjem tistih, ki so bili zaradi takšnih in drugačnih razlogov primorani zapustiti domovino. Oboje zaznamuje eksistencialna kriza, ki je neposredno povezana s prevpraševanjem identitete.

Ključne besede: vojni roman, razpad Jugoslavije, Đevad Karahasan, Enes Karić, Dubravka Ugrešić, pripovedovalec, odnosi v vojni, kriza identitete, konstituiranje naroda

ABSTRACT

This thesis examines different views and perspectives on the Yugoslav Wars 1991-2001, which followed the gradual disintegration of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. The starting point of the thesis are three thematically related literary works: Đevad Karahasan's novel *Sara in Serafina* (2000) , Enes Karić's novel *Jevrejsko groblje* (2011) and Dubravka Ugrešić's *Američki fikcionar* (2002).

The thesis is mostly concerned with the influence of wartime on the protagonist's perspective, identity and relationships with others, along with the influence of the authors' biographies on their writing. This research has enabled an insight into the psychological state of the protagonists, exposed to social changes, pervasive violence and the loss of homeland (as well as the loss of a national identity). Forming a convincing character in a war novel demands an extensive knowledge of the war situation, which is often connected to the authors' own participation in war or to his / her life in war conditions, therefore a certain is hard to avoid. The relationships among characters develop according to the circumstances, the level of violence, as well as religious and national affiliation. Solidarity and empathy increases, while at the same time, feelings of anger, disappointment, hate and apathy heighten. These contradictory emotions help to form complex characters, often exhibiting a higher degree of humanity than the characters living in times of peace.

The thesis is concerned with the lives of people in the occupied city of Sarajevo, as well as the lives of those who were forced to abandon their homelands for various reasons.

Key words: war novel, disintegration of Yugoslavia, Đevad Karahasan, Enes Karić, Dubravka Ugrešić, narrator, relations in wartime, identity crisis, national formation

KAZALO

1. UVOD.....	7
1.1. Hipoteze.....	8
1.2. Metodologija.....	8
2. ZGODBE OZ. PRIPOVEDNE SITUACIJE IZBRANIH DEL.....	10
2.1. <i>Jevrejsko groblje</i> (Judovsko pokopališče)	10
2.2. <i>Ameriški fikcionar</i> (Ameriški fikcionar).....	12
2.3. Sara in Serafina.....	12
3. BESEDA O AVTORJIH.....	14
3.1. Đevad Karahasan.....	14
3.2. Enes Karić.....	15
3.3. Dubravka Ugrešić.....	15
4. VOJNI ROMAN IN EKSILANTSKA ESEJISTIČNA PROZA.....	17
5. PRIPOVEDOVALEC IN ODNOSI JUNAKOV DO VOJNE.....	25
5.1. Judovsko pokopališče - Sadikova perspektiva.....	26
5.2. Ameriški fikcionar - Perspektiva pripovedovalke.....	26
5.3. Sara in Serafina - Sarina perspektiva.....	27
6. ODNOSI MED LJUDMI V VOJNI.....	28
6.1. Odnosi v Judovskem pokopališču.....	29
6.2. Odnosi v Ameriškem fikcionarju.....	31
6.3. Odnosi v Sari in Serafini.....	32
7. VPRAŠANJE IDENTITETE IN NARODNOSTI.....	35
7.1. Identiteta in narodnost v Judovskem pokopališču	35
7.2. Identiteta in narodnost v Ameriškem fikcionarju.....	36
7.3. Identiteta in narodnost v Sari in Serafini.....	38
8. VPLIV AVTORSKE OSEBNE IZKUŠNJE NA PISANJE.....	40
9. SKLEP.....	43
10. VIRI IN LITERATURA.....	46

1. UVOD

V pričujoči diplomski nalogi sem se lotila raziskovanja različnih perspektiv na vojne ob in po razpadu Socialistične federativne republike Jugoslavije, ki so potekale med letoma 1991 in 2001. (Prim. Pirjevec) Preučevala sem tri prvoosebno-pripovedne perspektive: perspektivo civilista na vojnem območju, perspektivo izseljenke in perspektivo otroka, ki se je soočil tako z vojno kot z izseljenostjo. Za potrebe raziskovanja sem si izbrala tri besedila:

- *Devad Karahasan: roman Sara in Serafina* (2011)
- *Dubravka Ugrešić: zbirka esejev Ameriški fikcionar* (Ameriški fikcionar, 1993; neprevedeno)
- *Enes Karić: roman Judovsko pokopališče* (Jevrejsko groblje, 2011; neprevedeno)

Romana *Sara in Serafina* ter *Judovsko pokopališče* sta postavljena v obkoljeno Sarajevo, kjer se odvijajo najhujše civilne vojne grozote. V romanih spremljamo vsakodnevno bombardiranje, streljanje, vojaške napade, pomanjkanje hrane, oblačil, vode, elektrike, slabo medicinsko oskrbo, predvsem pa način, na katerega so se prebivalci mesta naučili preživeti. Oba romana predstavljata življenja v vojnem Sarajevu. *Ameriški fikcionar* se večinoma odvija v Združenih državah Amerike, avtorica pa ameriško kulturno in ekonomsko situacijo devetdesetih let primerja z vojnimi razmerami na domačih tleh. Izpostavlja krizo identitete in prehod iz socialistične v kapitalistično družbeno ureditev.

Za potrebe razumevanja vseh treh del je treba poznati biografije vseh treh avtorjev, saj imajo ključno vlogo pri zgradbi fabul oz., v primeru Ugrešić, esejske pripovedi in poznavanju situacij, na katere se te nanašajo. Pomembno je tudi poznavanje zgodovinskega ozadja, saj se romana oz. esejska pripoved odvijajo na ozadju resničnih dogodkov, ki so krojili zgodovino zahodnega Balkana.

Za pisanje diplomske naloge s takšno tematiko sem se odločila, ker sem prepričana, da vsaka vojna postavlja nove družbene mejnike, ki pretresejo tako družbeno kot kulturno situacijo. Zgodovina Balkana, prav posebej pa zgodovina Jugoslavije, je izredno pomembna ne samo za razumevanje literature iz devetdesetih let 20. stoletja in zgodnjih let po prelomu tisočletja, temveč tudi za razumevanje najsodobnejše literature in kulturne situacije na naših tleh in širše na zahodnem Balkanu.

1.1 HIPOTEZE

Zastavila sem si naslednje raziskovalne hipoteze:

1. Dve besedili sta žanrsko opredeljivi kot vojni roman, tretje, opredeljeno kot zbirka esejev, se nanaša na izkušnjo eksila iz vojnih razmer v nevojno potrošniško realnost.
2. Vsa tri dela se nanašajo na osebne izkušnje avtorjev.
  3. Na perspektivo vojne pri pripovedovalcih/junakih vplivata starost in položaj v vojni (prisotnost na vojnem območju).
4. Odnosi med ljudmi se v vojni spremenijo, vzpostavlja se tovarištvo in solidarnost.
5. Ob razpadu velike federacije na manjše republike se pri junakih pojavi vprašanje narodnosti in iskanje nove identitete.

1.2. METODOLOGIJA

Za potrebe svoje diplomske naloge sem najprej analizirala izbrana besedila, določila njihove motive, glavne junake oz. pripovedujoče osebe in osrednjo zgodbo oz., v primeru Ugrešić, niz pripovednih situacij, iz katerih izvira razmišljanje pripovedovalke. Nato sem besedila primerjala med sabo, določila vzporednice in odmike. S pomočjo zgodovinskih dejstev sem začrtala zgodovinsko ozadje, ki ima odločilen pomen v vseh treh delih. Ugotovitve sem povzemala iz primarnih in sekundarnih virov. Primarne vire so torej predstavljali roman *Devada Karahasana Sara in Serafina*, eseji *Dubravke Ugrešić Ameriški fikcionar (Američki fikcionar)* ter roman *Enesa Karića Judovsko*

pokopališče (Jevrejsko groblje). Sekundarni viri so bili strokovni članki in monografije, spremne besede, razprave in življenjepisi avtorjev. Vsa bibliografija je navedena v poglavju Viri in literatura. Ker sta dve deli iz primarnih virov v bosanskem in hrvaškem jeziku, sem za potrebe citiranja odlomke sama prevajala v slovenski jezik.

2. ZGODBE OZ. PRIPOVEDNE SITUACIJE IZBRANIH DEL

2.1. ENES KARIČ: *JEVREJSKO GROBLJE (JUDOVSKO POKOPALIŠČE)*

Skozi roman nas popelje pripovedovanje glavnega junaka Sadika Dobrače. Sadik se s prijateljem Christianom dobi v kavarni, medtem ko čaka, da se njegovi nečakinji vpišeta na fakulteto. Med tem časom Sadik Christianu pove svojo zgodbo. Sadik je bil v devetdesetih najstnik, ki so ga skupaj z njegovo sestro v zameno za orožje srbski vojaki prodali v obkoljeno Sarajevo. Sadik in njegova sestra Suada se tako znajdetata v samem središču vojne, kjer njuna prva skrb postane preživetje na vojnem območju. Naselita se v kleti gospe Aličke, ki ju prijazno vzame pod streho. Vsakodnevno sta izpostavljena bombardiranju, streljanju, umiranju neznanih ljudi, nato prijateljev, na bojiščih pa umreta tudi njuna brata Ismail in Izet. Ker so ju vojaki nepripravljena odpeljali iz rodne vasi, se v Sarajevu znajdetata brez dokumentov in osebnih stvari. Njun pobeg v Evropo je zato onemogočen. Sadik se odloči, da bo začel na črno preprodajati hrano, ki jo je dobival od humanitarnih organizacij, sam želi podkupiti uradnike, da bi jima s sestro izdali nov potni list in bi lahko odšla iz obkoljenega Sarajeva. Najprej se preprodajanja loti sam, nato mu začne pomagati tudi njegova sestra. Kmalu njegovo sestro ogoljufajo in jima poberejo ves zasluženi denar. Nato se še bolj potrudita, Sadik krade kamenje s pokopališča in zazidava okna, da ljudi obrani pred krogli, ker pa se posel ne izide po načrtu, začne iz reke vleči naplavljeni drevje in ga prodajati za drva. Ker je reka onesnažena in v njej plavajo trupla živali, Sadik zboli in mora prenehati z delom. Suada še naprej prodaja hrano humanitarnih organizacij na tržnici. Nekega dne se zaplete v prepir in policija jo za nekaj dni zapre v zapor, ker ugotovijo, da preprodaja na črno. Sadiku se zaradi doživetih travm pojavijo versko obarvani psihični napadi, med katerimi v popolnem transu citira govore učenih mož, ki jih je poslušal v mošejah. Zaradi vedno večje denarne stiske in odmikajočega se konca vojne začne Sadik beračiti. Vključi se v "društvo" beračev, kjer ga večinoma njegovi vrstniki naučijo uspešno beračiti. Drug drugemu pomagajo in si izmenjujejo uporabne informacije ter nasvete. Nekega dne ga na ulici poberejo bošnjaški vojaki in ga brez privolitve odpeljejo na delovno akcijo kopanja rogov na bojišče. Sadik petnajst dni skupaj še z nekaj civilisti koplje rove, v katerih se skrivajo vojaki med bitkami.

Po petnajstih dneh se končno vrne nazaj v Sarajevo, k svoji sestri, ki je mislila, da je mrtev. Sadik še nekaj časa berači, naključno se znajde celo na pomembnih sestankih bosanskih politikov, ki so sprejemali reforme in pomembne politične odločitve. Ker želi čim prej priti do dokumentov, se prijavi v vojsko. Pošljejo ga na bojišče, kjer je zadolžen za odstranjevanje trupel in huje poškodovanih vojakov z bojišča. Ker zaradi njega, je namreč najstnik in civilist, vojska zaide v težave z UNPROFOR-jem, ga odpustijo iz vojske. Sadik se vedno bolj zateka k veri, izgublja voljo do življenja in se vse bolj vdaja v usodo. Po treh letih vojne je moralno in fizično že popolnoma izčrpan. Razveseli ga novica o poroki njegove sestre z enim izmed vojakov, saj naj bi na ta način hitreje prišla do dokumentov in nato pobegnila v Evropo. Po sestriini poroki dokumentov še vedno ne moreta dobiti, saj bi, če bi zaprosila zanje, sestrinega moža in njiju obsodili kot izdajalce domovine. Sadik moralno izčrpan hodi po Sarajevu, dnevno je priča vojnim tragedijam, do katerih postaja ravnodušen. Njegova sestra Suada zanosi in ko pride čas poroda, ji Sadik pomaga priti do porodnišnice, njen mož je namreč na fronti. Suada rodi dvojčici Nudžejmo in Nedžmo, sama pa med porodom umre. Zdravnica obvesti UNPROFOR o dogodku. Eden izmed mirovnikov pri UNPROFOR-ju je med vojno postal Sadikov prijatelj in ko izve za Sadikovo izgubo, uredi, da Sadika in pravkar rojeni dvojčici iz Sarajeva kot begunce prepeljejo v Amsterdam. Tam Sadik, star sedemnajst let, s svojima pravkar rojenima nečakinjama živi v begunskem domu. Čez čas Christian uredi, da iz Sarajeva v Amsterdam pripeljejo tudi Sadikovo prijateljico Aliso. Pozneje Alisa in Sadik zaživita skupaj in vzgajata dvojčici. Sadik se leta 2001 vrne v Sarajevo, obišče grob Suade in Izeta, vidi ruševine Sarajeva in se nato vrne v Amsterdam. Nikoli ne izve, kaj se je zgodilo z njegovimi starši in dedkom. Roman se zaključi, ko ga policaji odpeljejo iz kavarne zaradi preveč doživetega pripovedovanja in pogovarjanja.

2.2. DUBRAVKA UGREŠIĆ: AMERIČKI FIKCIONAR (AMERIŠKI FIKCIONAR)

Dubravka Ugrešić v svoji zbirki esejev niza situacije, v katerih prvoosebna pripovedovalka pripoveduje o svojih izkušnjah in občutjih, s katerimi se je spopadala kot migrantka v devetdesetih. O svoji povezanosti s pripovedovalko spregovori v uvodnem eseju, v katerem izpostavi, da je želela med sabo in pripovedovalko ustvariti določeno distanco, kljub temu pa je za potrebe pripovedovanja uporabila tudi svoje lastne izkušnje bivanja v Ameriki. Dogajalni čas esejev je pot iz Nizozemske v Ameriko, življenje v Ameriki in nato vrnitev v novonastalo državo Hrvaško. V dodatku pa najdemo tudi dve pismi, ki spregovorita o prvih mesecih povojnega obdobja. V esejih izpostavlja svoje težave ob izgubi identitete, nezmožnosti določitve, kdo je in od kod prihaja, počuti se ujeto med dvema prostoroma, med dvema časoma. Sooča se z neizobraženostjo in s tem povezanim nerazumevanjem ljudi v zvezi z zahodno-balkansko situacijo. Svoja občutja in spremembe primerja z bistvenimi sestavinami in predmeti, ki gradijo sodobno ameriško družbo. Zbirka je zasnovana na principu slovarskih definicij, saj je avtorica s tem razsute stvari spravila v red. Naključna sprememba besede »dictionary« v »fictionary« pa nas napeljuje, da podvomimo v resničnost pojavov. S tem nas pisateljica napelje na razmišljanje, da je ameriška resničnost nekaj nerealnega, že skoraj izmišljenega. Po vrnitvi na domače ozemlje, kjer še vedno ne razume novih pravil, se sooči z nacionalizmom, sovraštvom in odstopanjem svojih lastnih stališč od stališč večine.

2.3. ĐEVAD KARAHASAN: SARA IN SERAFINA

Roman je postavljen v okupirano Sarajevo v devetdesetih letih. Pripovedovalčev prijatelj Dubravko je dobil priložnost, da zapusti obkoljeno Sarajevo in dokonča svoj doktorat, vendar je njegov odhod mogoč le v primeru, da iz Sarajeva odpelje tudi Sara in njeno hčer Anđelino. Sara mesta noče zapustiti zaradi svoje duševne razcepljenosti in dogodkov iz preteklosti, ki jo vežejo nanj. Namesto svojega odhoda želi, da iz Sarajeva odide Anđelinin zaročenec Kenan. Ker je Kenan musliman, za odhod pa potrebuje katoliški krstni list, prvoosebni pripovedovalec, ki je hkrati glavni lik, povprašuje pri svojih prijateljih, če bi mu lahko uredili novo identiteto. Ko večino stvari

že uredijo, ponarejevalca dokumentov zasači vojaška policija, zato je Kenanov odhod nemogoč. Anđelina se odloči, da bo odšla sama z Dubravkom, saj v takšnih razmerah ne more živeti. Sara pripravi poslovilno kosilo, ki je polno mučnih trenutkov in neželjenih izpadov. Po Anđelininem odhodu se Sara vrže v prostovoljna dela, s katerimi želi pomagati ostalim meščanom, vendar se kmalu začne počutiti neuporabno in odvečno, kar jo vodi v željo po smrti. Začne hoditi na vojne barikade in se nastavlja ostrostrelcem. Dervo, načelnik policijske postaje, pride po pripovedovalca, da bi mu ta pomagal Saro prepričati, naj preneha z nevarnim početjem. Pripovedovalec in Sara imata obširen pogovor o njeni razdvojenosti med Saro in Serafino, njenima dvema identitetama. Njen občutek odvečnosti reši Dervo, ko ji ponudi, da bi na policijski postaji delala kot kuharica. Sara se zadovoljna odpravi iz policijske postaje proti domu. Ravno v trenutku njenega odhoda pa začnejo padati granate. Ena izmed granat zadane Saro, ki na licu mesta umre. Pripovedovalca ta dogodek tako pretrese, da še veliko let po samem dogodku ne preneha misliti na Saro.

3. BESEDA O AVTORJIH

3.1. DŽEVAD KARAHASAN

Dževad Karahasan se je rodil v Tomislavgradu, BiH, leta 1953. Tam je zaključil osnovno šolo in gimnazijo. Diplomiral je na Filozofski fakulteti v Sarajevu, kjer je študiral primerjalno književnost in teatrologijo, doktoriral pa je na Filozofski fakulteti v Zagrebu.

Med letoma 1986-93 je delal kot docent za dramaturgijo in zgodovino drame na Akademiji scenskih umetnosti v Sarajevu. Bil je glavni urednik časopisa za teorijo in kritiko umetnosti *Izraz*. Začetek vojne v Bosni (1992) ob razpadu Jugoslavije je preživel v obkoljenem Sarajevu, ki ga je zapustil leta 1993. Med letoma 1994-95 je bil gostujoči profesor na Univerzi v Salzburgu, leta 2001 na Univerzi v Innsbrucku, od leta 2009-10 pa na Univerzi v Berlinu. Med letoma 1995-97 je bil lektor za bosanski, hrvaški in srbski jezik na Oddelku za slavistiko Univerze v Göttingenu.

Od leta 1993 v gledališču ARBOS deluje kot dramaturg. Piše drame, romane, pripovedi, eseje ter zgodovino in kritiko gledališča. Zdaj poučuje na Filozofski fakulteti v Sarajevu na Oddelku za primerjalno književnost in bibliotekarstvo. Živi in dela razpet med Gradec in Sarajevo skupaj z ženo Dragano Tomašević-Karahasan. Med pisateljeva vidnejša dela spadajo tudi romani *Nočni shod*, *Vzhodni divan* in roman o Omarju Hajamu. Za svoje delo je prejel veliko priznanj in nagrad.

Vir: Kavzar Hudej, Maja in Troha, Gašer. Kdo bere? : [programski katalog Vilenica 2010]

3.2. ENES KARIĆ

Enes Karić se je rodil v kraju Višnjevo pri Travniku, BiH, leta 1958. Leta 1981 je diplomiral na Fakulteti islamskih nauk v Sarajevu. Leta 1982 je diplomiral na Fakulteti političnih nauk v Sarajevu. Leta 1986 je magistriral na področju sociologije na Filozofski fakulteti v Sarajevu, leta 1989 pa je zaključil doktorat na Univerzi v Beogradu.

Leta 1981 je postal asistent na Katedri za tolmačenje Kur'ana na Univerzi v Sarajevu, kjer od leta 1986 naprej tudi predava. Leta 1989 je postal docent na Islamsko teološki fakulteti v Sarajevu. Od leta 1989 do 2007 je bil glavni urednik časopisa *Islamska misel*. Od leta 1999 naprej je redni profesor tafsirja.

Od 1994-97 je bil minister za izobraževanje, znanost, kulturo in šport Republike Bosne in Hercegovine. Vojna leta je preživel v obkoljenem Sarajevu. Enes Karić se je lotil ponovnega prevajanja Kur'ana v bosanski jezik. Je večkrat nagradjeni pisatelj, ki živi v Sarajevu. Izdal je veliko strokovnih knjig s področja islamskih nauk ter tri romane: *Pesmi divjih ptic*, *Jevrejsko groblje* (Judovsko pokopališče) in *Slučajno čovjek* (Slučajno človek).

Vir: <http://www.fin.unsa.ba/bibliografije/enes-karic.pdf>

3.3. DUBRAVKA UGREŠIĆ

V zadnjih treh desetletjih je Dubravka Ugrešić postala ena najvidnejših evropskih pisateljic in esejistk. Ukvarja se z aktualnimi družbenimi dogodki in problemi, do katerih se v svojih delih jasno opredeljuje, jih ironizira in polemizira.

Je profesorica primerjalne in ruske književnosti, dolgo časa je delala na Inštitutu za literarno teorijo v Zagrebu ter pisala leposlovje in eseje. Leta 1991, ko je v Jugoslaviji izbruhnila vojna, je zavzela protivojna stališča, kritizirala hrvaški in srbski nacionalizem, neumnost in nasilje, ki se dopušča v vojni in s tem postala tarča

nacionalističnih novinarjev, politikov in pisateljev. Zaradi javnega žaljenja in poniževanja je leta 1993 zapustila Hrvaško.

V tujini so njene knjige prevedli v več kot dvajset tujih jezikov. Poučevala je na ameriških in evropskih univerzah, vključno s Harvardom, UCLA, Columbio in Freie Universität v Berlinu. Poznana je predvsem kot avtorica postmodernih romanov, med katere uvrščamo romane *Štefica Cvek v krempljih življenja*, *Forsiranje romana-reke*, *Jaga baba je znesla jajce* ter zbirk kratkih zgodb in esejističnih zbirk (*Ministrstvo bolečine*, *Kultura laži*). Je večkrat nagrajena pisateljica, ki živi v Amsterdamu.

Vir: <http://www.dubravkaugresic.com/about/>

4. VOJNI ROMAN IN EKSILANTSKA ESEJISTIČNA PROZA

Vsa tri besedila (dva romana ter eksilantska esejiistična proza), ki so bila temeljna literatura za moje raziskave, spadajo med vojne romane oz. esejiistično prozo, ki se nanaša tudi na vojno izkušnjo. Vojni roman sodi v območje zgodovinskega romana, vendar je (po M. Hladniku) opredeljen kot časovni roman, če gre za delo pisatelja/pisateljice, ki je bil/a udeležen/a v vojni.

“Teorije romana so pogosto poskušale določiti roman tudi vsebinsko, vendar so se njihova določila večidel izkazala za preozka ali preširoka. Primer prvega je Lucásova teorija v knjigi Teorija romana (1920), kjer je razglasil roman za pripoved o svetu, ki so ga “bogovi zapustili”, njegovega junaka pa za “problematičnega” /.../ primer drugega je Bahtinova teorija (Teorija romana, slo. prevod 1982), ki pripisuje romanu v nasprotju z epom popolno nedoločenost, spremenljivost, odtrganost od tradicije /.../ v nasprotje z epom dogajanje romana zares postavljeno v zasebnost; ta je v njegovem središču celo takrat, kadar so zasebne usode postavljene v zgodovinski okvir, kar je pravilo v zgodovinskih romanih /.../ roman ravno skozi zasebne usode svojih pripovednih oseb odpira temeljna vprašanja o duhu časa, družbi, socialnih strukturah, morali, zgodovini in politiki, predvsem pa najsplošnejše bivanjske probleme, ki zadevajo posameznikovo eksistenco.” (Kos 156-157)

O značilnostih zgodovinskega in časovnega romana je v tekstu *Temeljni problemi zgodovinskega romana* spregovoril Miran Hladnik:

“Mejo med zgodovinskim in časovnim romanom določi dogovor, da v časovnem romanu pripoved o preteklosti določa avtorjeva osebna izkušnja tega časa, v zgodovinskem romanu pa ne. /.../ Roman, ki govori o drugi svetovni vojni, je vojni roman, če ga je napisal nekdanji udeleženec ali avtor, ki je vsaj doživel ta čas, in je zgodovinski roman, če ga je napisal avtor, rojen po vojni in brez izkušenj tega časa.” (Hladnik 189)

Ker vojni roman poleg vojne tematike zahteva (po Hladniku) tudi avtorjevo udeležnost

v vojni, je pogoj za vojni roman tudi določeno nanašanje na osebno izkušnjo, ki je lahko tudi dejanska avtobiografskost. Razmerje med zgodovino in fikcijo pa je podobno kot pri zgodovinskem romanu. Zgodovinski dogodki in z njimi povezane osebnosti so sestavni del ozadja, pred katerim se odvija življenje izmišljenih junakov. (Ahčin 20)

Radomir Ivanović v svojem članku »Značilnosti romana z vojno tematiko« zapiše, da roman z vojno tematiko večinoma spada k tipu romana dogajanja. V največji meri je vojni roman roman likov oziroma roman skupine likov. Zapiše tudi, da je roman z vojno tematiko v veliki večini dokumentarni roman, če delo razumemo kot dokument o določenem času. Po svoji naravi je posvečen preteklosti, zato je dominanten postopek retrospektiva. Ta vrsta romana je skoraj brez izjeme akcijski roman, je roman z največ epske dramatike, z najbolj poudarjeno dramsko napetostjo. Roman z vojno tematiko označujeta tudi tematsko in motivno bogastvo, saj skoraj ni teme in motiva, ki ga ta zvrst ne bi obravnavala. (Ivanović 978 - 980)

Nana Ahčin v svoji diplomski nalogi z naslovom Vojni roman izpostavi najpogostejše motive vojnega romana. Med te motive spadajo:

- Motiv civilnih ali vojaških žrtev
- Motiv preživetja in strahu
- Motiv razčlovečenja
- Motiv psihične ali telesne bolečine
- Motiv pomanjkanja hrane in obleke
- Motiv slabe higijene
- Motiv prebave in stranišč
- Motiv spolnosti
- Motiv beguncev in ujetnikov
- Motiv dela
- Motiv kraj
- Motiv bojevanja
- Motiv tovarštva
- Pogovori o vojni

Po analizi izbranih besedil sem ugotovila, da se veliko teh motivov pojavlja tudi v obeh romanih in v obravnavani eksilantski esejiški prozi, ki se navezuje tudi na izkušnjo vojne. Čeprav so dela zvrstno drugačna, se v njih pojavlja podobna motivika, ki je značilna za vojni žanr. V vseh treh besedilih se pojavi motiv civilnih in vojaških žrtev. Najbolj nazorno je izpostavljen v romanu *Judovsko pokopališče*, kjer se med žrtvami znajdejo tako družinski člani kot tudi sosede, znanci in ostali someščani. Jasno je izpeljan motiv civilne žrtve, ko granata raznese sosedo. Prav tako pa so jasno izpostavljene tudi vojaške žrtve, ko se Sadik znajde na bojišču. Motivi civilnih in vojaških žrtev se prepletajo skozi cel roman. Tudi v *Ameriškem fikcionarju* je motiv žrtev prisoten, vendar veliko bolj posredno. Kaže se v obliki časopisnih ali televizijskih novic, telefonskih pogovorov s sorodniki in izpovedih pripovedovalke pri psihiatrinji. Zaradi medijskega posredovanja med dogodki in prejemnikom se ti včasih zdijo fikcionalizirani in oddaljeni. V *Sari in Serafini* je ta motiv prisoten v ozadju in je del vojnega dogajanja. Na koncu romana pa civilna žrtev postane sama Sara, kar še posebej močno vpliva na pisatelja. Ta motiv je tesno povezan tudi z motivom bojevanja, ki se neposredno pojavi v *Judovskem pokopališču*. Kot sem omenila zgoraj, se Sadik odpravi bojevat na fronto, vmes pa pristane tudi med civilisti, ki so bili prisiljeni kopati obrambne järke. Tako v *Judovskem pokopališču* kot v *Sari in Serafini* se motiv bojevanja pojavlja na ulicah mesta, ko poteka bombardiranje, streljanje ostrostrelcev in drugi napadi na civiliste. V *Ameriškem fikcionarju* ta motiv ni jasno izražen, prisoten je le v ozadju pripovedovanj, nikjer pa ni jasno izpostavljen. Z zgornjima motivoma je povezan tudi motiv tovarištva, ki se v *Judovskem pokopališču* slika tako v odnosih med moškimi na bojišču, med kopanjem obrambnih jarkov, kot tudi med civilisti samimi. Predvsem pa je jasno izpostavljen pri pripovedovanju o beračenju: kako so berači med seboj vzpostavili krog zaupanja, si delili pomembne informacije in pomagali drug drugemu. V *Sari in Serafini* je tovarištvo opazno v povezavi z begom iz Sarajeva. Vidimo ga med pisateljem in Dubravkom, ki skupaj načrtujeta odhod Antonije, Kenana in Dubravka. V *Ameriškem fikcionarju* motiv tovarištva ni prisoten, kar povezujem z dejstvom, da je pripovedovalka sama migrirala v tujino.

Tudi motiv preživetja in strahu je prisoten v vseh treh besedilih. V *Judovskem pokopališču* se motiv pojavlja skozi cel roman. Najbolj je izpostavljen, ko Sadik in

Suada prečkata judovsko pokopališče in še nista seznanjena s svojo usodo. Pojavlja se tudi v opisih napadov, v opisih življenja v obkoljenem mestu, pa tudi v prizorih na bojišču. V *Sari in Serafini* se motiv pojavi pri opisovanju prečkanja ulice, ki je pod budnim očesom ostrostrelcev, povezan je tudi z motivi bombardiranja in skrbi za sorodnike. Motiv je še posebej izpostavljen v liku Antonije, ki se zaradi strahu odloči zapustiti Sarajevo za vsako ceno. Tudi pripovedovalka *Ameriškega fikcionarja* se spopada s strahom in željo po preživetju, vendar je ta večinoma povezan s skrbjo za njene bližnje, družino, prijatelje in znance. Posledično se v vseh treh besedilih pojavi tudi motiv razčlovečenja, ki se v *Judovskem pokopališču* kaže v otopelosti glavnega lika, v pozabljanju moralnih, verskih in kulturnih vrednot, ki so bile pred vojno nujni del vsakdana. V *Sari in Serafini* je motiv jasno izpostavljen pri opisu teka čez ulico pred ostrostrelci, ki se pripovedovalcu zdi za človeka njegove starosti in kova ponižujoč. V *Ameriškem fikcionarju* se motiv razčlovečenja jasno kaže v delih, ki opisujejo obiske pri psihiatrinji, namenske osamitve v stanovanju pred svetom, ki je tesno povezana z gledanjem televizije in spreminjanjem junakinje v t.i. 'couch potato', človeka, ki mu televizija predstavlja edino okno v svet, kar pomeni, da je podvržen veliki manipulaciji, ki ga oddaljuje od resničnosti. S tema dvema motivoma pa je neposredno povezan tudi motiv psihične in telesne bolečine, ki se kaže v vseh treh besedilih. V vseh treh je poudarek na psihični bolečini, ki se v *Judovskem pokopališču* izkazuje v motivih izgube družine, nestabilnosti okolja, pomanjkanja varnosti, nejasne prihodnosti, prekinitve otroštva. V *Sari in Serafini* je psihična bolečina prisotna pri Sari sami, ki jo prizadane njena razdvojenost, odhod njene hčere, razdrtje zaroke med Antonijo in Kenanom ter njena nepomembnost, ki jo vodi v iskanje smrti in nastavljanje ostrostrelcem. V *Ameriškem fikcionarju* pa psihična bolečina ob izgubi države, identitete, varnosti itd. pripelje celo do iskanja strokovne pomoči, ki bi pripovedovalki pomagala prebroditi to bolečino.

Motiv pomanjkanja hrane in oblačil se pojavlja v vseh treh besedilih. V *Judovskem pokopališču* je ta motiv izredno močen, saj se povezuje z motivom dela. Sadik in Suada prejemata humanitarno pomoč, ki jo ilegalno prodajata drugim ljudem, da bi zaslužila denar za ponarejene dokumente in odhod iz Sarajeva. Zaradi tega trpita delno pomanjkanje hrane, predvsem pa izrazito prehrambeno monotonost. S

pomanjkanjem hrane je povezana tudi Sadikova podhranjenost in slabša telesna razvitost. K motivu dela je treba prišteti tudi preprodajo drv, zazidavanje oken in delno tudi beračenje, saj je na neki točki romana to Sadikov vir preživetja. Z motivom dela se tesno povezuje tudi motiv kraje, ki se kaže v večkratnem ogoljufanju Sadika in Suade, njunih izgubah denarja zaradi zaupljivosti. Kaže pa se tudi v delu, ko Sadik iz uničene trgovine s čevlji ukrade dva para superg, saj si s sestro zaradi pomanjkanja ne moreta privoščiti nove obutve, stara pa je že popolnoma uničena. Motiv pomanjkanja hrane je prisoten tudi v *Sari in Serafini*. Posebej nazorno je uporabljen v opisu poslovnega kosila ob Antonijinem odhodu, kjer je pripovedovalec presenečen nad razkošnostjo kosila, saj to za takratne življenjske razmere ni bilo običajno. Kaže se tudi v Dervovem prihodu, ki je k pripovedovalcu prišel speč kruh, da bi ga odnesel svoji ženi, saj sta bila pripovedovalec in njegova žena med redkimi prebivalci, ki so imeli štedilnik na drva. Močan je tudi motiv dela. Sara kljub vojnim razmeram še vedno dela v šoli, kasneje šolo spremeni v nekakšen socialni center, proti koncu romana pa se zaposli kot kuharica na policijski postaji. Delo ji namreč omogoča odmik od realnosti in daje smisel njenemu življenju, saj se na ta način počuti uporabno in mnogo manj osamljeno. Za razliko od *Judovskega pokopališča* pa v *Sari in Serafini* ni prisoten motiv kraje. Prisoten je le motiv goljufije s ponarejenimi dokumenti in krstnimi listi. V *Ameriškem fikcionarju* motiv pomanjkanja spremljamo posredno. Pripovedovalka je o pomanjkanju obveščena prek pisem in telefonskih pogovorov z družino. Stanje v ZDA v devetdesetih letih jo še bolj navdaja s tesnobo, saj se sama nahaja v ekonomskem razcvetu in kapitalističnem vrvežu, medtem ko se njeni najbližji in prijatelji soočajo s pomanjkanjem osnovnih potrebščin. Po vrnitvi v Zagreb tudi sama izkusi manjše pomanjkanje, predvsem na račun izbranih kozmetičnih izdelkov, kar jo še bolj potre, saj so ljudje okoli nje navdušeni, da je vojna v zatonu in se življenje vrača v ustaljene tire, ona pa občuti pomanjkanje in utesnjenost. Prisoten je motiv dela, ki je pravzaprav razlog njenega odhoda, saj se v tujino odpravi zaradi službenih obveznosti ter družbeno političnih razlogov, zaradi katerih je kasneje postala državna sovražnica in politična begunka. Vendar je motiv drugače zasnovan kot v zgoraj omenjenih delih. Motiv kraje se v *Ameriškem fikcionarju* pojavi, ko pripovedovalki ukradejo torbico z dokumenti, ključi in denarjem. To jo začne navdajati s tesnobo, saj se mora na policijski postaji nacionalno opredeliti in preložiti iskanje svoje identitete. Treba pa je

opozoriti na to, da se motiva kraje v *Judovskem pokopališču* in *Ameriškem fikcionarju* razlikujeta, saj je Sadikov razlog, da se posluži kraje, nujen za preživetje, v *Ameriškem fikcionarju* pa se soočimo z motivom kraje kot dejanjem iz objestnosti. Treba je poudariti tudi, da se na krajo prav tako gleda z dveh popolnoma različnih perspektiv, ena je perspektiva izvršitelja, druga pa perspektiva oškodovanca.

S pomanjkanjem se povezuje tudi motiv slabe higiene, ki je najbolj izpostavljen v *Judovskem pokopališču*. Sadik opisuje slabe higienske razmere, redko tuširanje je povezano s pomanjkanjem vode. Zaradi slabe higiene in pomanjkanja predvsem čistih oblačil se po mestu širi smrad, pogoste pa so tudi raznovrstne bolezni, ki so še toliko bolj težavne zaradi pomanjkanja zdravil in slabe medicinske oskrbe. Z motivom pomanjkanja higienskih izdelkov se srečamo tudi v *Ameriškem fikcionarju*, kjer mama pripovedovalki v ZDA sporoča, da se ne da kupiti higienskih izdelkov, če pa že, je njihova cena tako visoka, da si jih ne more privoščiti. V *Sari in Serafini* se motiv higiene pokaže, ko nam pripovedovalec pove, da je vsakodnevno jutranje britje postalo njegova rutina, ki ga ohranja pri zdravi pameti in mu omogoča občutek stalnosti. Ker je njegov vsakodnevni ritual velikokrat prekinjen zaradi bombardiranja ali pomanjkanja, ga to še dodatno navdaja s tesnobo. Se pa v nobenem od izbranih treh besedil ne pojavi motiv stranišč in prebave. Prav tako se v besedilih ne pojavlja motiv spolnosti ali kakršnega koli stika s spolnostjo.

V vseh treh besedilih se pojavita tudi motiva beguncev in ujetnikov ter pogovorov o vojni. V *Judovskem pokopališču* sta begunca Sadik in Suada, ki sta bila "prodana" v obkoljeno Sarajevo v zameno za orožje. Podobnih primerov je veliko, kar se v romanu kaže v razlikovanju med begunci iz različnih krajev. Vsaka skupina beguncev ima svoje pribežališče, kjer si pomagajo, begunce drugih skupin (razdeljeni so glede na izvorni kraj in s tem nujno povezano nacionalnost ter versko opredelitev) pa zavračajo in odslavljajo. Ta motiv se nato ponovi tudi proti koncu romana, saj je Sadik s svojima dvema nečakinja, kasneje pa tudi Aliso, preko UNPROFOR-ja izseljen v Amsterdam. V *Sari in Serafini* se motiv prepleta skozi cel roman, saj se pisatelj in Dubravko trudita iz Sarajeva v Zagreb prepeljati Saro, Antonijo, Kenana in Dubravka. *Ameriški fikcionar* pa že v osnovi temelji na pripovedovanju migrantke, ki svojo izkušnjo razpada rodne

države in vojne v domačih krajih prenese iz enega kulturnega polja v drugo in ju stalno primerja. Iz tega lahko razberemo, da se v vseh treh besedilih pojavijo situacije, ki sugerirajo travmatično izkušnjo, ki jo povzročajo migracije iz vojnih razmer ali ujetništvo v obleganem mestu. Junaki travmo, ki jim jo je prizadelo vojno stanje, prenašajo tudi v poznejše življenje. Pogovori o vojni so prav tako prisotni v vseh treh besedilih. V *Judovskem pokopališču* in *Sari in Serafini* so bistveni za prenos informacij in ozaveščanja o samem problemu, v začetku romana *Sara in Serafina* pa se razširjajo tudi na refleksije o človekovi eksistenci, ki je dodatno prevpraševana. V obeh primerih se pogovori odvijajo najprej med vojaki in civilisti, nato pa se informacije in novice širijo med civilisti samimi. V *Ameriškem fikcionarju* se pogovori o vojni kažejo v pripovedovalkinem odnosu s prijatelji, povpraševanju o njenih predavanjih, ki bi razložila stanje v razpadajoči Jugoslaviji, delno pa tudi v obiskih pri psihiatrinji. V obeh obravnavanih romanih junaki situacijo razumejo in se z njo poistovetijo, v esejih *Dubravke Ugrešić* pa opazimo, da ljudje, ki živijo v miru potrošniške družbe, situacije ne razumejo, saj se jim zdi oddaljena in jo spremljajo le preko medijev.

Nana Ahčin je v svoji diplomski nalogi opredelila tudi tipologijo vojnih romanov. Ugotovila je, da obstajata dve vrsti tega žanra, saj lahko vojno doživiš kot civilist ali kot vojak. Zato jih je najprej razdelila na civilne in vojaške. Nato je civilne razdelila na mestne, begunske in taboriščne romane, vojaške pa na pacifistične in patriotsko-ideološke. (Ahčin 32)

Moja opredelitev izbranih besedil izhaja iz opredelitev vojnega romana pri Ahčin. *Judovsko pokopališče* sem opredelila kot civilni mestni roman. Čeprav vsebuje močno motiviko begunstva, se za to opredelitev nisem odločila, saj je sam roman precej natančen opis življenja in razmer v obleganem Sarajevu. Tudi za opredelitev vojaškega romana se nisem odločila, saj se prizori iz bojišča pojavljajo v manjšini in služijo le kot dodaten prikaz krize, kateri je podvržen glavni lik. Tudi roman *Sara in Serafina* spada v skupino civilnih mestnih romanov. Ta roman prav tako opisuje razmere v obleganem Sarajevu in nam slika njegov vsakdan, življenja njegovih prebivalcev in težke razmere. *Ameriškega fikcionarja* sem po analogiji z zgornjimi opredelitvami vojnega romana opredelila kot civilno begunsko esejistično prozo, saj

se skoraj v celoti odvija v tujini, sama pripovedovalka pa je migrantka, ki izpostavlja svojo perspektivo vojne. Za opredelitev *Ameriškega fikcionarja* bi bil mogoče boljši termin izseljenska oz. eksilantska esejistična proza, saj je prvi odhod junakinje iz matične države povezan z odprtimi možnostmi za delo. Šele kasneje se pojavi težnja po odhodu zaradi političnih nestrinjanj.

5. PRIPOVEDOVALEC IN ODNOSI JUNAKOV DO VOJNE

Za prvoosebne pripovedovalce oz. junake vseh treh besedil je vojna absolutno travmatična izkušnja. Njihovo dožemanje situacije je pogojeno z zunanjimi dejavniki, ki se odslkavajo v njihovi notranjosti. V obdobjih navideznega miru, ko se bombardiranje ustavi in se vojno stanje umiri, so njihovi pogledi na vojno bolj razčlenjeni in analitični. Kadar pa se znajdejo v samem vrvežu napada (napadi z granatami, bežanje pred ostrostrelci...) je njihova perspektiva usmerjena zgolj na preživetje. Prikaz te perspektive je viden v obeh obravnavanih romanih, saj se pripovedovalka v *Ameriškem fikcionarju* nikoli ne znajde v vojnem vrvežu. Njena neposredna travmatična izkušnja vojnega območja se kaže ob vrnitvi v Zagreb, ko se sooči z razbitinami mesta in nacionalističnimi izpadi njegovih prebivalcev. Razlikovanje med prijateljem in sovražnikom je oteženo in se utemeljuje z napačnimi razlogi, medosebni odnosi pa se bistveno spremenijo.

"Kdor ima drugačno izkušnjo, izkušnjo, ki ni kodificirana z resničnim sakrosanktnim, a v glavnem nezavednim kodeksom pripovedovanja vojnih zgodb, ta je vedno po malem sovražnik, nevaren notranji sovražnik. Kajti definicija sovražnika je, da ima DRUGAČNO IZKUŠNJO O ISTEM, o istih vojnih dogajanjih, ki si jih je "delil" z nami."
(Vlaisavljević 49)

Pripovedovanje vojne in odhoda v eksil temelji na osebnem doživljanju oziroma na spominjanju, ki je pogojeno z individualno izkušnjo, zaznamovano s čustvi in preteklimi dogodki iz osebne zgodovine.

Na usklajevanje individualnih zgodb s kolektivnimi vplivajo tudi etnične in nacionalne identitete. (Appiah 350) Odnos do stanja družbe je odvisen predvsem od verske in družbene pripadnosti, vidno vlogo v odnosu pa igra tudi starost junaka.

5.1. JUDOVSKO POKOPALIŠČE - SADIKOVA PERSPEKTIVA

V *Judovskem pokopališču* bom izpostavila Sadikov pogled na vojno. Vojno Sadik, ki je tudi prvoosebni pripovedovalec, dojema kot obsedeno stanje družbe, ki ga ne razume v celoti. Čeprav nam daje vtis razumevanja trenutnega stanja, si politične in zgodovinske dogodke razlaga na svoj način, ki je bližje otroku / odraščajočemu fantu. Njegovo razmišljanje je večino časa posvečeno iskanju načinov za preživetje in možnosti za pobeg. Vojno in splošno politično situacijo interpretira skozi besede drugih, starejših likov, ki mu predstavljajo vzor. V nekoliko zrelejšem obdobju obžaluje predvsem prekinitev šolanja, saj je bil vedno najboljši učenec, ki je gojil veliko veselje do učenja in literature. Objokuje svoje uničeno otroštvo, izgubo družine, možnost za normalen čustveni in mentalni razvoj. Vojna ga spravlja v otopelo stanje, kar v njem povzroča notranji konflikt. Kljub temu da se zaveda, da ga njegova verska opredelitev lahko stane življenja, se zavestno odloči, da bo še naprej prakticiral verske običaje in bil zgleden musliman. Zanikanje svoje verske pripadnosti namreč razume kot zanikanje lastne identitete, s tem pa izgubo sebe in svoje biti. Vojna mu ni pustila le mentalnih in psiholoških posledic, temveč tudi fizične. Zaradi pomanjkanja hrane je trpel njegov fizični razvoj, podhladitve so povzročile njegovo neplodnost, bolezni so na njem pustile vidne posledice, ki ga ves čas opominjajo na črno preteklost. Psihološke travme pa so mu prinesle napade božjasti, zaradi katerih je obsojen na stalno jemanje pomirjeval. Do vojne ima odklonilen odnos, ne razume njenega namena, žrtve se mu zdijo brezpomenske in odvečne. Kljub zatekanju v kolektivno religiozno identiteto se sooča s travmo vojne, ki ga premaguje.

5.2. AMERIŠKI FIKCIONAR - PERSPEKTIVA PRIPOVEDOVALKE

Pripovedovalka se sooča s travmatično izkušnjo izgube identitete. Ne razume, zakaj je ljudi treba razlikovati glede na vero in nacionalno pripadnost. Sama sebe označi za anacionalno, saj čuti, da ne pripada nikomur. Njena fizična odmaknjenost od dogodkov, za katere čuti, da so neposredno povezani z njo, ji povzroča tesnobo in psihološke težave, celo do te mere, da poišče strokovno pomoč. Čeprav sočustvuje z bližnjimi, novonastale Hrvaške ne pojmuje kot svoj dom. Ne poistoveti se z novo

kolektivno hrvaško, nacionalno okrepljeno identiteto, kar jo postavlja na družbeni rob. S svojo perspektivo in antinacionalističnim mišljenjem predstavlja državnega sovražnika. Svojo novo identiteto išče v kulturnih razlikah med Jugoslavijo in Združenimi državami Amerike, kar jo še bolj navdaja s tesnobo, saj se tudi s to kulturo ne more popolnoma poistovetiti. Nesmiselnost vojne izraža skozi poglobljena razmišljanja, ki jih podkrepí s primeri iz svoje realnosti. Ob prihodu domov je bolečina še toliko večja, saj je najhujše obdobje preživela v tujini, zaradi česar jo okolica še bolj zavrača in obsoja. Začne postajati pasivna in otopela in nemo prikimava nacionalističnim logikam, s katerimi se ne strinja. To še povečuje njeno notranjo bolečino in sovraštvo do nove domovine.

5.3. SARA IN SERAFINA - SARINA PERSPEKTIVA

Za Sarino perspektivo izvemo prek prvoosebnega pripovedovalca, ki se z njo srečuje in pogovarja. Sara na vojno gleda kot na ponavljanje zgodovine. Okupirana s svojimi čustvi, ki jih je vojna prinesla na površje, v usodi svoje hčere prepozna svojo usodo. Ker ne želi, da se njena usoda (občutek krivde, ki spremlja preživelega) ponovi v življenju njene hčere, želi, da se iz okupiranega Sarajeva poleg Antonije reši tudi Kenan. Zaradi vojne ponovno izgublja ljubljene osebe, kar jo navdaja s še večjo praznino in občutkom nepomembnosti. Občutek praznine jo pripelje na rob obupa, zato želi končati svoje življenje. Bolj kot s politično situacijo se ukvarja s stanjem in usodami ljudi okoli sebe. Kljub temu da sama na vse mogoče načine pomaga ljudem okoli sebe: ljudem v svoji soseški, otrokom, ki jih je učila in njihovim staršem, zavrača pomoč, namenjeno sebi in svoji hčeri. Želi se osvoboditi praznine, ki jo pri njej povzroča izguba bližnjih, za kar je neposredno kriva vojna. Svoje občutke iz druge svetovne vojne prenaša na trenutno vojno, kar še pogloblja njeno travmo in osebno razdvojenost. Čeprav na koncu postane žrtev padle granate, je pravzaprav žrtev zgodovine že od svojega otroštva. Sara je primer človeka, ki svoje travmatične izkušnje ni nikoli prešel in ta je uničujoče vplivala na njegovo življenje.

6. ODNOSI MED LJUDMI V VOJNI

V izbranih delih sem opazovala tudi odnose med ljudmi in to, kako se spreminjajo. Razmere, v katerih so se ljudje znašli, lahko vplivajo na povečanje empatije in sočutja, ljudje se organizirajo v navidezne skupnosti, kjer si med seboj pomagajo in delijo informacije. Te skupnosti so pretežno zaprte narave, v njih ne spuščajo ljudi, ki z njimi ne delijo podobnih občutkov, izkušenj ali kolektivno-identitetnega statusa v vojni (npr. begunci, vojaki, stalni prebivalci mesta, lahko tudi simpatizerji »nasprotnikove« strani v vojni...). Med najpomembnejša čustva spadata ljubezen in sočutje, hkrati pa se pojavljajo tudi občutki besa, pasivnosti in zavračanja in možni občutki sovraštva do ljudi, ki jih ogrožajo.

“Intenziteta in občutljivost protagonistov med vojno se kažeta v hkratnem doživljanju obeh skrajnosti in hitro preskakovanje iz enega ekstrema (ljubezen, radost, veselje) v drugega (sovraštvo, jeza, bes). Takšna intenziteta v človeku se pojavlja, ker se poveča občutljivost posameznika med vojno, saj doživljanje osebne tragedije in trpljenja človeku razrahljata psihično stanje.” (Križman 42)

Močna čustva in intenzivni odnosi se ne pojavljajo zgolj med sorodniki in bližnjimi, ampak tudi med neznanci, ki si v izrednih razmerah priskočijo na pomoč in stkejo posebne vezi. Pri neznancih je intenziteta čustev ponavadi kratkotrajna, pri bližnjih in sorodnikih pa se intenziteta bistveno poveča, saj je ponavadi pogojena s spomini in dogodki iz preteklosti. (Križman, 42)

Odnosi v vojni so tudi kulturno pogojeni, saj se vsaka skupina ne bori zgolj za svoje preživetje, temveč tudi za ohranjanje svoje kulture, za osebno soočenje z njo in raziskovanje svoje narodne in osebne identitete.

“Vojna ni le spopad na življenje in smrt, družbene oblika naravnega boja za preživetje, zbir bitk. Če je dovolj velika ali če je narod dovolj majhen, potem vojna angažira celo kulturo. Nikoli ni enostavno vojna zadeva /.../ Vojna v bistvu omogoča vpogleda, globoke vpogleda, ki se nikoli več ne smejo spregledati in izgubiti in ki puščajo globoke

sledi v kulturni zavesti nekega naroda. /.../ To približevanje naroda lastni stvarnosti kaže, da je vojna vedno srečanje kultur, celo v svoji najbolj nečloveški obliki, in ne zgolj padec v "naravno stanje", slikanje brezna "nekulturne stvarnosti" pod temelji kulturnih norm in vrednot." (Vlaisavljević 44) Zato vojna okrepi kolektivne identitete, ki so način, na katerega lahko opredelimo sovražnika ali se povežemo z nesovražniki.

6.1. ODNOSI V JUDOVSKEM POKOPALIŠČU

Najmočnejši odnos v *Judovskem pokopališču* je tisti med Sadikom in Suado, bratom in sestrom, ki sta bila kot begunca prodana v okupirano Sarajevo v zameno za orožje. Kljub močnim družinskim vezem delita tudi skupno vojno usodo in skupne cilje za prihodnost. Medsebojno si pomagata, delata drug za drugega in v skupno dobro. Želita zaslužiti dovolj denarja za nakup ponarejenih dokumentov in pot iz Sarajeva. Suada se celo poroči v želji, da bi čim prej dobila novo državljanstvo, s tem pa bi bila lahko porok za Sadika in tudi njemu omogočila državljanstvo, z njim pa dokumente in možnost za odhod. Že na začetku svoje begunske poti steketa bližnji odnos z Aličko, žensko, ki jima kljub lastnemu pomanjkanju odstopi svojo klet, v kateri si uredita bivanjske prostore. Alička Suado vpelje v humanitarno organizacijo, jima na tak način zagotovi pritok humanitarne pomoči Rdečega križa in ju predstavi doktorici Anici, ki odigra odločilno vlogo pri njunih zdravstvenih težavah. Sadik in Suada Alički v zameno za prijaznost in pomoč odstopita del svojih pridobljenih stvari, npr. vodo in drva za ogrevanje. Suada Alički celo posodi njun zasluženi denar, da lahko pobegne iz mesta. Kasneje sicer dobita pismo, da jima Alička zaradi pomanjkanja denarja ne more vrniti, jima pa zapušča svojo celotno hišo in premoženje, ki je ostalo za njo v Sarajevu. Močni so tudi odnosi med Sadikom in humanitarnimi delavci. Đula Kamerić Sadiku uredi prejemanje humanitarne pomoči pri Marhametu, ga obiskuje, kadar je v bolnišnici in skrbi zanj. Ko se Suada zaradi nesrečnih dogodkov znajde v zaporu, Đula priča v Suadino korist, jo označi za pošteno žensko, ki je nedolžna in ji s tem pomaga, da jo čim hitreje izpustijo iz zapora. Tudi Sadik je navezan na Đulo, saj jo hodi obiskovat, tudi kadar ne prejme humanitarne pomoči, samo da bi se prepričal, da je z njo vse v redu. Zanimiv je tudi odnos med doktorico Anico in Sadikom. Anica Sadiku priskrbi zdravila, ki jih je bilo v okupiranem Sarajevu skoraj nemogoče dobiti, in mu s tem

omogoči ozdravitev hude okužbe. Kljub veliki hvaležnosti Sadik občuti sram, ko se mora pred njo sleči, saj se mu zdi, da ni dovolj spodoben. Anico zelo ceni in spoštuje njeno delo, saj se zaveda, da v teh okoliščinah tvega svoje življenje za njegovo dobro.

Močne vezi se stkejo tudi med berači, ki vzpostavijo svoje "društvo". Delajo skupaj, si med seboj pomagajo, drug drugemu svetujejo in si dajejo nasvete za bolj uspešno beračenje. Delijo si informacije o dobrih mestih za beračenje ter si pomagajo z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, npr. vodo, humanitarno pomočjo, drvni V zadnjem delu romana Sadik celo prosi Christiana, če bi lahko uredil, da bi v Amsterdam iz Sarajeva prepeljali tudi Aliso, njegovo beraško prijateljico, saj ji privošči boljše življenje in jo ima rad. Kasneje se Sadik in Alisa ponovno združita in celo skupaj zaživita. Alisa v vojnem obdobju izkazuje veliko sočutja tako do ljudi kot tudi do živali. Čeprav je sama na robu preživetja, skrbi za svojo bolno mater, ki ne more iz hiše. Oskrbuje pa tudi bolne živali, predvsem mačke in pse, in rešuje njihova življenja, saj pravi, da je pred bogom vsako življenje enakovredno in da preprosto ne more gledati in poslušati, kako se uboge živali mučijo.

Zelo pomemben je tudi odnos med Sadikom in Hodžo Mujkijem. Mujki Sadika vzljubi in ga s seboj vozi na politična srečanja, ki odločilno vplivajo na oblikovanje nove bosanske države. Mujki v Sadiku vidi zelo bistrega mladeniča, ki mu je zaradi vojne odvzeta možnost izobraževanja. Nudi mu duhovno podporo, mu pomaga pri razumevanju vojne in vpliva na njegove vrednote dobrega muslimana in človeka. Spodbuja ga k moralni drži in zagovarjanju dobrega ne glede na dane razmere. Sadik zato Mujkija zelo spoštuje, ceni njegove besede in pridige, ki jih posluša, kadar mu bombardiranje ne prepreči obiska mošeje. Prav zaradi Mujkija se trudi ostati dober musliman in upoštevati zapovedi islamske vere tudi med vojno. Ne želi se posluževati prevar in kraj, saj verjame, da se dobro vrača z dobrim. Predvsem v odnosu z Mujkijem lahko opazimo Sadikovo iskanje identitete in raziskovanje kulture. Prek njegovih besed se vzpostavlja v moralnega in odgovornega človeka.

Kljub solidarnosti, ljubezni in pomoči, ki se zelo pogosto pojavljajo v romanu, pa se pojavijo tudi negativna občutja. Čustvena in fizična izčrpanost, otopelost, jeza, celo

obup so prav tako sestavni deli odnosov med ljudmi. Predvsem pa bi izpostavila občutje sramu, ki se velikokrat pojavi. Tako Sadik kot tudi Suada občutita sram, ki ga morata preiti, da lahko preživita. Sram je močno čustvo, ki pride v vojnih okoliščinah še posebej do izraza, saj ljudje težko priznajo svojo ranljivost in nesposobnost samostojnega preživetja, v katerega so jih postavile dane razmere.

6.2. ODNOSI V AMERIŠKEM FIKCIONARJU

V *Ameriškem fikcionarju* so pomembni predvsem odnosi pripovedovalke s tujci. Ko ji uslužbenci na letališču preverjajo dokumente, jo sprašujejo, od kod prihaja in kakšne narodnosti je, se v njej zbuja občutki tesnobe in izgube identitete.

“Pred vstopom v avion za New York mladi uslužbenec še enkrat preverja osebne dokumente.

- *Takšnega še nisem videl! - reče in se smeji.*
- *Mogoče ga tudi nikoli več ne boste - rečem, ko vzamem svoj potni list in zardevam zardi nenadne drznosti, zaradi neumestnosti, zaradi tega tona, ki nagovarja vsakega, ki ni podučen o dogodkih, zaradi tona, ki je moji naravi popolnoma neznan, ampak se je, evo, poleg virusa zavlekel v moj glas. Zardevam zaradi tona s katerim zveni cela moja domovina, moja Atlantida.”*
(Ugrešić 21)

Tesnoba se kaže tudi v srečanju z zaposlenimi v čistilnici, ki pripovedovalko sočutno gledajo in z vzdihom in kratkimi komentarji izražajo sočutje s situacijo v njeni domovini. V njej se vzbuja nelagodje in jeza, saj ljudje okoli nje ne razumejo situacije. Podobne občutke ji vzbuja tudi srečanja s prijatelji, kadar ji želijo izkazati naklonjenost in sočutje. Zato se s prijatelji večinoma pogovarja o drugih temah, ki se ne vežejo na vojno.

Pripovedovalkin odnos do mame in drugih sorodnikov je za pripovedovalko prav tako nabit z negativnimi čustvi. Pripovedovalka je v skrbeh za svojo mamo in ostale bližnje, vendar jo novice in pogovori, ki prihajajo od doma, spravljajo v še večji obup in ji vlivajo

občutja negotovosti, nepomembnosti in še večjih težav z odkrivanjem svoje nove identitete.

“Pa vendar, tudi sama sem se spremenila, ne razveseli me več, kadar mi telefonirajo od doma in mi govorijo grozne stvari, ko mi povejo, da je danes na Osijek padlo 500 granat. Grozno, rečem, pri nas pa je danes snežilo... In začnem se zavedati, da so moji tele-možgani začeli vsem stvarjem na tem svetu dajati isto težo in lahkost...”
(Ugrešić 85)

Pripovedovalka prav tako ne razume novih narodnostnih razdelitev. Ne razume, zakaj so sosedi, ki so bili še pred nekaj meseci prijatelji, kar naenkrat postali državni sovražniki. Ne razume, od kod izvira sovraštvo in zakaj stvari, ki so v Jugoslaviji veljale za normalne, zdaj postajajo sporne. Zato se vedno bolj oddaljuje od ljudi v svoji domovini, vedno bolj izgublja občutek pripadnosti in čuti vedno več jeze, besa, nerazumevanja, strahu in sramu. Misel na domovino ji obuja neprijetna občutja, zaradi česar začenja zavračati vse, kar naj bi bilo hrvaško. Tudi v novem okolju ne najde potrebne bližine, vseeno pa se začne približevati novi, tuji kulturi in prevzemati njihove običaje in vedenjske vzorce.

6.3. ODNOSI V SARI IN SERAFINI

V *Sari in Serafini* so najpomembnejši odnosi pripovedovalca s Saro, Dubravkom in Dervom ter odnosi Sare z Antonijo in Anđelino. Pripovedovalec do Sare čuti neznansko naklonjenost in ljubezen, saj v Sari vidi dobrega in odprtega človeka. Čeprav ji izkazuje neznansko spoštovanje, je velikokrat ne razume, ne razume njene razcepljenosti in nekaterih njenih nazorov, ki ga spravljajo v nelagodje. Sara prosi pripovedovalca za pomoč pri Antonijinem in Kenanovem odhodu iz Sarajeva, kjer se profesor izdatno potrudi, da bi uredil vse potrebno. Kljub temu da podvig ni v celoti uspešen, Sara ceni njegovo pomoč. Kljub nekaj napetim situacijam, ki pisatelja spravljajo ob živce, nikoli ne čuti globokega besa ali prezira do Sare. Jeza, ki se pojavi v zvezi z njo, je kratkotrajna in se spreminja v prevpraševanja in globoke razmisleke.

S tem se tesno povezuje tudi odnos z Dubravkom. Pisatelj in Dubravko sta si zelo naklonjena, drug drugemu pomagata in skupaj načrtujeta odhod Dubravka in Antonije. Dubravko pa ima do Sare in njene družine nekoliko odklonilen odnos. Kot zelo pragmatičen človek ne razume Sarinega zavračanja rešitve, ne razume, zakaj Sara Antoniji ne privošči odhoda in zakaj Kenan ne more z lažnim imenom oditi skupaj z Antonijo. Dane situacije v njem povzročajo občutja jeze, ki izhajajo iz nerazumevanja travme, ki jo v preživelem povzroča občutje krivde, da je izmed vseh ljudi prav on ostal živ. Zato tudi ne razume pripovedovalčeve naklonjenosti do Sare.

Zelo zanimiv je tudi odnos pisatelja in Derva. Pisatelj se v odnosu z Dervom bori z dvema ekstremoma, hvaležnostjo in spoštovanje prepleta s sovraštvom. Njegovo sovraštvo izvira predvsem iz občudovanja Dervove sposobnosti spoprijemanja s problemi. Občuduje Dervovo mirnost in trezno razmišljanje v najbolj mučnih situacijah. Ker sam tega ne zmore, do Derva čuti sovraštvo in prezir, kljub temu da ga zelo spoštuje in ga označi kot enega svojih najboljših prijateljev med vojno. Pripovedovalec se zaveda svoje sebičnosti, kar ga navdaja z obžalovanjem. Zanimiv je tudi motiv Dervove jeze, ko profesorju opisuje dogodke v tunelu. Videl je žensko, ki je iz okupiranega Sarajeva odnesla luč, kar je za Derva simbolično dejanje, ki pomeni, da mesto zapušča tisto, kar jih je držalo pokonci – upanje, simbol svetle prihodnosti. Dervo občuti strašansko jezo in odkrito sovraštvo do ženske, ki je luč odnesla iz mesta. Ob tem dogodku se v Dervu pojavi občutek praznine, ki ga lahko zasledimo tudi v Sarinem odnosu do vojne. Vendar pa ta občutek ni popolnoma enak, saj je Sarin občutek vezan na njeno individualno notranje stanje, Dervov občutek praznine pa se veže na kolektivno občutje, ki je vezano na odvzem upanja mestu in vsem njegovim prebivalcem.

Zanimiv je tudi odnos med Saro in njeno starejšo sestro Anđelino. Sara ne želi sprejeti Anđelinine pomoči. Med Saro in Anđelino se spletajo globoka čustva, ki so poglobljena z dogodki iz preteklosti. Čeprav ima Sara svojo sestro rada, zaradi dogodkov iz preteklosti do nje goji zamero. Anđelina ji je namreč že dvakrat rešila življenje, prvič, ko jo je našla v zapuščenem vrtu in drugič, ko jo je kot mlado dekle med drugo svetovno vojno rešila iz tovornjaka, ki je peljal v taborišče. Čeprav je Sara takrat do

nje čutila neizmerno ljubezen in hvaležnost, se je kasneje v njej pojavilo sovraštvo in prezir, saj sestra poleg nje iz tovornjaka ni rešila njene najboljše prijateljice, kar je Sara navdajalo z občutkom praznine. Občutek, da je ostala sama na svetu, je bil hujši kot sama smrt.

Iz tega odnosa izvira tudi zelo zapleten odnos Sare s hčerjo Antonijo. Sara ne želi, da bi se hči Antonija rešila in pobegnila iz Sarajeva, saj verjame, da bo v primeru, da zapusti staro življenje za sabo in odide brez zaročenca Kenana, v sebi občutila takšno praznino, kakršno čuti tudi Sara, in zato zasovražila svojo mater. Sarina prevelika zaščitniškost do Antonije sproži Antonijin odpor do matere. Vseeno se odloči oditi, kar pri Sari privede še do večje praznine in osamljenosti. Pripelje jo celo tako daleč, da se začne nastavljeti ostrostrelcem, da bi jo ustrelili in bi umrla.

7. VPRAŠANJE IDENTITETE IN NARODNOSTI

Agresivno nacionalistično spodbujanje narodnih identitet se je v Jugoslaviji začelo kmalu po Titovi smrti. V času vojne je porast nacionalizmov povzročil delitve ljudi glede na narodno, versko in jezikovno pripadnost.

“Težava torej ni zgolj v tem, da vsak človek koncept svoje identitete oblikuje v dialogu s soljudmi in njihovim razumevanjem njega samega (kar poudarja Taylor), temveč tudi v tem, da se njegova identiteta v veliki meri vzpostavlja prek konceptov in praks, ki mu jih omogočajo religija, družba, šola in država, v različnem obsegu pa mu jih prenaša njegova družina.” (Appiah 344)

V vseh treh delih je vidno, da se junaki s svojo identiteto odzivajo na družbene razmere, ki jih obdajajo. Soočajo se z diskriminacijo glede na versko opredelitev, zaradi česar se zatekajo k utajevanju svoje prvotne identitete in k iskanju nove, bolj sprejemljive identitete, ki bi jim omogočala boljše, predvsem pa varnejše življenje. Močno vlogo pri oblikovanju novonastalih narodov in držav je odigral sprovcirani nacionalizem.

“Nacionalizem je bil samo maska: nihče ni skrbel za svoje manjšine v drugih državah. Ti ljudje so bili le izgovor za rope in pokole, izgovor za prodajo velikih in malih (do najmanjših, daj, kar daš!), fabrika “zaslužnim posameznikom”, izgovor za postavljanje medijskih zidov povsod okrog majhnih oborov, kjer jagenjčki čakajo na nož, pastirji pa se obilno mastijo.” (Isakovski 170)

7.1. IDENTITETA IN NARODNOST V JUDOVSKEM POKOPALIŠČU

Najbolj očitna delitev junakov v romanu je glede na njihovo versko pripadnost, kar se povezuje tudi z njihovo narodnostno opredelitvijo. Delijo se na Muslimane, Srbe (pravoslavci) in Hrvate (katoliki). Glede na versko pripadnost imajo razdeljene tudi centre humanitarne pomoči. V centrih humanitarne pomoči so šli celo tako daleč, da se ljudje delijo na vasi in mesta, iz katerih so pribežali v Sarajevo. Sobivanje več kultur

in verstev, ki je bilo sestavni del vsakdana v predvojnem Sarajevu, se poruši in junake spravlja v nelagodje in nerazumevanje novega režima. Prisilno menjavo identitete je opaziti v delu, ko je Sadik transportiran na bojišče, kjer mora kopati jarke. Muslimanom naročijo, naj si nadenejo srbske vzdevke, saj imajo tako več možnosti za preživetje. V primeru, da vojaki na nasprotni strani ugotovijo, da so muslimani, jih bodo ustrelili. Zanimiva je tudi zamenjava Sadikove identitete, ko se drugič znajde na bojnem polju. UNPROFOR namreč trdi, da je Sadik mladi Srb, ki so mu spremenili ime in ga kot civilista uporabili na bojišču, kar je veljalo za prekršek. Poveljnik vojske UNPROFOR-ju dokaže, da je Sadik musliman, tako da ga sleče in pokaže, da je njegov penis obrezan. Sadik je od tem dogodku zelo ponižan in osramočen, kar vpliva na njegovo psihično stanje.

Problem s Sadikovo in Suadino identiteto se kaže tudi v neobstoju njunih dokumentov. Kot prodana begunca sta v Sarajevo prišla brez osebnih dokumentov. Ker se uradno ne moreta identificirati, jima na občinskem uradu ne izdajo potrdila, da je bil njun brat borec, ki je umrl v vojni. Sadikovo edino dokazilo o njegovi identiteti je izkaznica za prejemanje humanitarne pomoči, ki jo ves čas nosi s sabo, da bi ga v primeru smrti zaradi granat ali strellov lahko identificirali.

Zanimiv detajl knjige je tudi sestanek državnih veljakov, na katerem se dogovarjajo o novem poimenovanju državljanov Bosne in Hercegovine. Odločijo se za enotno poimenovanje Bošnjaki, saj želijo, da jih svet končno začne spoštovati kot narod in ne deliti glede na versko pripadnost. Želijo, da imajo vsi prebivalci enotno nacionalno identiteto ne glede na njihovo versko opredeljenost.

7.2. IDENTITETA IN NARODNOST V AMERIŠKEM FIKCIONARJU

Ameriški fikcionar se v veliki meri ukvarja prav z izgubo identitete in njenim novim iskanjem. Pripovedovalka se spopada z nerazumevanjem nove opredelitve glede na narodnost in vero. Sovraštvo do sočloveka, ki se je nenadoma pojavilo, jo bega in v njej vzbuja strah in nelagodje. Tako ona kot tudi njena mati se znajdeti v krizi identitete.

“Zdaj več ne vem niti kdo sem, niti kje sem, niti čigava sem, je rekla moja mama pred nekaj dnevi.” (Ugrešić 14)

Pripovedovalka se spopada z opredelitvijo svoje narodnosti v interakciji s tujci, saj tudi sama ne zna določiti, od kje prihaja.

“Pravzaprav, kje je to? Na Hrvaškem. V državi, ki še ne obstaja. Kje pa je to? V Jugoslaviji. V državi, ki ne obstaja več.” (Ugrešić 14)

V lastni domovini se počuti tuje, saj se z njo ne more identificirati. Sebe ne vidi kot Hrvatice, prepozna se v vlogi Zagrebčanke in Jugoslovanke, zato jo nova opredelitev navdaja s tesnobo in povzroča njeno krizo identitete. Stara domovina ne obstaja več, v novi domovini pa se počuti tuje, zato prevzema kulturne vzorce naroda, v katerem se nahaja, vedno bolj se identificira z ameriško kulturo, ki ji zastavlja še več vprašanj.

Izredno zanimiv je tudi zadnji del knjige, v katerem se pripovedovalka na uradu opredeli za OTHERS. Ne želi se nacionalno in versko opredeliti, saj se ne počuti del nobene od možnih opredelitev.

“ - Nacionalnost? - je vprašala uslužbenka.

- Anacionalna - sem odgovorila.*
- To ne obstaja! - je zasikala.*
- Imate, verjetno, neko rubriko za... ostale?*
- Nimamo! Priznajte, kaj ste in nehajte me gnjaviti! - je rekla uslužbenka, tokrat obrnjena proti vrsti, kakor v sovjetskih priročnikih totalitarnega bontona.*
- Zagotovo je Srbkinja, pa se boji priznat - je komentiral nekdo v vrsti za mano.*
- Ste Srbkinja? - je vprašala uslužbenka.*
- Jaz sem anacionalna. Neopredeljena... - sem pojasnila.*
- Kako je lahko nekdo v tej vojni neopredeljen? - je vzkliknila uslužbenka.”*
(Ugrešić 198 - 199)

Iz odlomka lahko jasno razberemo, da je pripovedovalka pod velikim pritiskom izoblikovanja nove države in s tem tudi nove identitete, s katero se ne strinja in je noče sprejeti. Zavračanje nove identitete lahko razumemo tudi kot zavračanje novega političnega sistema, nove kulture in predvsem nove države. Pisateljica Dubravka Ugrešić se je tudi kasneje v svojem življenju spopadala z zavračanjem nacionalističnih politik, zaradi česar je bila javno omalovaževana, kasneje pa je svojo domovino zapustila za vedno.

7.3. IDENTITETA IN NARODNOST V SARI IN SERAFINI

Vprašanje identitete se izrazito pojavlja tudi v Karahasanovem romanu. Najbolj izrazit je motiv Sarine krize identitete, ko svojo osebnost deli na dva dela: na Saro in na Serafino. Njena razcepljenost izhaja že iz otroških let. Saro je imela vedno rada, z njo se je poistovetila že kot dekletce. Sara je bila dobra, obrnjena navznoter, brez potreb. Serafina, stvarna, koristna, vedno pripravljena pomagati, dokler ti ne zavlada, pa je bila del nje, ki ga ni sprejemala in ga je zavračala. Že kot dekletce je vedela, da ne želi biti takšna, kot je, zato je zavračala samo sebe.

“Tu pravzaprav ni česa razlagati. Kot najbrž veste tudi sami, mnogi od nas v sebi združujemo nezdružljive sestavine, kot da imamo v sebi enem dve med seboj nasprotjuči si ali preprosto različni naravi. Pri vas v književnosti se, če se dobro spominjam, reče, da imajo problem z istovetnostjo, ker se jim ne posreči prepoznati svojega mesta v svetu, ne posreči se jim ugotoviti, kaj hočejo, in niti tega ne, kaj bi morali hoteti.” (Karahasan 160)

Roman se odvija kot fiktivno pričanje o vojnih grozotah znotraj obkoljenega mesta, tako se roman fokusira na tragično Sarino usodo, ki v romanu postane metafora žrtve zgodovinskih grozot. (Kazaz 369) Sara je namreč že drugič v življenju izpostavljena dejstvu, da jo napačna verska pripadnost lahko stane življenja.

V romanu pa se pojavi tudi motiv menjave identitete. Da bi Kenan lahko skupaj z Antonijo zapustil Sarajevo, bi ga bilo potrebno krstiti, saj je bilo za muslimana nemogoče zapustiti okupirano mesto. Kenan bi v primeru krsta moral spremeniti svojo versko pripadnost in ime, saj ga z muslimanskim imenom ne bi smeli pa tudi ne hoteli krstiti. Zaradi spremembe identitete bi potreboval ponarejene dokumente. Ker ponarejevalca dokumentov razkrinkajo, se načrt za Kenanov odhod izjalovi. Antonija zato odide sama, Kenan pa ostane v Sarajevu. Motiv je lep primer diskriminacije na podlagi vere. Hrvaška Kenana kot muslimana ne bi sprejela, pri poskusu prečkanja meje, bi ga verjetno zaprli ali celo ubili.

Roman *Sara in Serafina* doseže vrh v popisovanju človeškega obupa, ki so ga doživeli preganjani ljudje. Vsebuje avtentične opise stvari, ki so jih ljudje morali prenašati. Veliko prostora je namenjenega obnašanju ljudi, ki so obupani nad situacijo postali duševno labilni. (Križman 55)

8. VPLIV AVTORSKE OSEBNE IZKUŠNJE NA PISANJE

Bistvena značilnost vojnega romana je avtorjeva udeleženosť v vojni. Na podlagi te ugotovitve je jasno, da imajo velik vpliv na pisanje vojnih romanov življenje in izkušnje avtorja. Analogija z vojnim romanom (po Hladniku) nam omogoča, da enako lahko trdimo tudi za eksilantsko prozo.

Avtobiografski diskurz je tesno povezan s prizadevanjem "govoriti za druge", kar sovпада z osebnostjo in subjektivnostjo teksta. (Marcus 39) Na obravnavane tekste vpliva avtorska osebna izkušnja, zgodovinsko ozadje pa daje romanom pridih resničnosti, motivna uporaba dejanskih dogodkov in ljudi, ki so imeli v vojni odločilno vlogo, pa nam samo tematiko dela še bolj približa in omogoči razvoj prepričljive fabule, ki je bistvenega pomena za vplivanje na bralčevo razumevanje tematike. V obravnavanih tekstih ne moremo govoriti o avtobiografskosti, saj so od nje distancirani ali pa je osebna izkušnja avtorja uporabljena le kot inspiracija in ne baza.

"Vojna zgodba /.../, ki sicer opisuje, v resnici še le konstruira samo resničnost. Vojna zgodba, ep o srečanju človeka z nečlovekom, še dandanes ohranja mitsko funkcijo zgodbe, čarobno moč besede, ki se uresničuje s samim izrekanjem. /.../ Vojna zgodba ni prazna zgodba. To je najbolj verodostojna zgodba, ker opisuje vse ravno tako, kot se je dogodilo. Zgodba iz največje bližine opisuje vojno srečanje: nas, kakršni smo v resnici, in njih, kakršni so v resnici." (Vlaisavljević 43)

V vseh treh izbranih besedilih so prisotni avtobiografski elementi iz avtorske osebne izkušnje vojne, ki vplivajo na predstavljeno resničnost vojne in jo, v smislu Vlaisavljevićega citata, oblikujejo v resničnost.

Roman *Judovsko pokopališče* Enesa Karića odraža natančno poznavanje razmer v obkoljenem Sarajevu. V romanu je prisotno veliko natančnih opisov realnih krajev oz. vojnih prizorišč in popisov dogodkov, načinov preživetja in problemov, s katerimi so se ljudje soočali v vojnem obdobju. Roman je skorajda enciklopedija življenja v obkoljenem Sarajevu, saj natančno obdela vse aspekte življenja meščanov. Avtor je v

času vojne živel v obkoljenem Sarajevu in opravljal pomembne državne funkcije, kar je portretiral tudi v tekstu samem. V romanu se pojavi lik mladega profesorja na akademiji verskih nauk, ki je zaposlen pri časopisu ter prevaja Kur'an v bosanski jezik. Kasneje v romanu lik profesorja postane nov minister za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Iz biografije avtorja je očitno, da je lik profesorja njegov avtoportret, ki ga je spretno umestil v dogajanje. Karić je kot mlad profesor prevedel Kur'an v bosanski jezik, delal je pri časopisu *Islamska misel*, leta 1994 pa je nastopil na funkciji ministra za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Seznanjenost s politično situacijo je opazna tudi v delih romana, kjer se Sadik udeležuje političnih srečanj, npr. vzpostavitev novega poimenovanja naroda – Bošnjaki – in drugih pomembnih političnih razprav, ki so zaznamovale zgodovino Bosne in Hercegovine v devdesetih letih dvasetega stoletja.

Ameriški fikcionar Dubravke Ugrešić avtorico, ki se, kot že rečeno, v predgovoru distancira do avtobiografskosti svojega pisanja, preoblikuje v pripovedovalko, ki pa se nanaša na njene izkušnje indoživljanja devdesetih let kot pričevanje. Pripovedovalka prvoosebno opisuje svoja duševna doživljanja ob razpadu države, probleme, s katerimi se je soočala. Predvsem izpostavi problem narodnosti in identitete, saj je takrat avtorica zavzela antinacionalistično stališče, zaradi česar je bila kasneje tudi preganjana in javno omalovaževana, kar je bil tudi poglobitni razlog za njeno kasnejšo selitev v Amsterdam. Spregovori tudi o identiteti pisatelja, kjer izpostavlja, da je v preteklosti mislila, da pisatelj ne sme imeti domovine, vere, naroda, narodnosti, da ne sme služiti institucijam, bogu ali hudiču, da mora biti njegova edina identiteta njegove knjige, njegova edina domovina pa literatura. Ker je sama zavzemala takšno stališče, se je soočala z neodobravanjem javnosti, predvsem pa je s svojimi naprednimi idejami ogrožala »nacionalno varnost«, kar je razvidno tudi iz *Ameriškega fikcionarja*. *Ameriški fikcionar* je zelo oseben, v strukturi avtobiografskega diskurza zastavljen kot hibrid dnevnika in esejev, saj posamezni zapisi zelo natančno povzemajo pripovedovalkina čustva, dogajanja v njenem življenju in zgodovinska dejstva, ki jih lahko povežemo z avtorico, glede na njeno življenje in druga njena besedila.

Tudi v romanu Đevada Karahasana *Sara in Serafina* je očitna navezava na avtorsko osebno izkušnjo vojne. Tudi Karahasan je del vojne preživel v obkoljenem Sarajevu in bil iz prve roke seznanjen s pogoji za življenje in okoliščinami. Tudi roman *Sara in Serafina* je posnetek življenja v okupiranem Sarajevu, vendar se prepleta s filozofskim razmišljanjem pripovedovalca, ki je prav tako kot Karahasan po poklicu profesor. Je spoštovan član družbe, ki ima prijatelje in dobre znance na vseh področjih kulturnega in političnega življenja. Tudi pripovedovalec je poročen z izjemno razgledano in izobraženo žensko, ki je njegova absolutna moralna podpora. Navezave na avtorjevo življenje so več kot očitne. Tudi opisi Sarajeva, bombardiranj in pomanjkanja odražajo avtorjevo natančno poznavanje situacije.

9. SKLEP

V svoji diplomski nalogi sem obravnavala tri dela: *Sara in Serafina* Dževada Karahasana, *Ameriški fikcionar* Dubravke Ugrešić in *Judovsko pokopališče* Enesa Karića. Na začetku sem si zastavila pet hipotez, ki sem jih raziskovala skozi diplomsko nalogo.

Potrdila sem prvo hipotezo in ugotovila, da sta romana *Sara in Serafina* ter *Judovsko pokopališče* vojna romana, *Ameriški fikcionar* pa lahko opredelimo kot zbirko esejev z izkušnjo eksila iz vojnih razmer. V vseh treh delih se pojavljajo motivi, značilni za vojno pisanje, vsi trije avtorji so bili v vojni, o kateri pišejo, na različne načine tudi udeleženi, zgodbi obeh romanov ter nizi pripovednih situacij v eksilantski esejski pripovedi pa vključujejo resnično zgodovinsko dogajanje ali osebnosti. *Judovsko pokopališče* in *Sara in Serafina* sta fikcijska portreta resničnega obleganega Sarajeva in življenja, ki je potekalo v njem. *Ameriški fikcionar* pa izseljensko perspektivo povezuje z iskanjem identitete, izgubljene zaradi vojne.

Potrdila sem tudi drugo hipotezo. V vseh treh delih je vidna inspiracija iz resničnih življenjskih dogodkov. Pisatelja in pisateljica so na različne načine upodobili svoja videnja vojne, sebe pa bolj ali manj posredno umestili v pripovedovani vrtimec zgodovinskih dogodkov. V *Sari in Serafini* se avtobiografskost odraža v pripovedovalcu, ki je prav tako kot Karahasan tudi sam profesor. Roman *Ameriški fikcionar* so v celoti navdihnili avtoričina doživljanja. Prvoosebna pripoved izpostavlja emocionalna stanja pripovedovalke in njeno stisko ob razpadu domovine in, če ne upoštevamo predgovora, daje vtis, da jo lahko istovetimo z avtorico. V *Judovskem pokopališču* pa avtor upodobi samega sebe kot figuro iz ozadja.

V tretji hipotezi sem spregovorila o vplivu starosti in vojnega položaja na perspektivo. Ugotovila sem, da ima starost na perspektivo velik vpliv, saj so starejši junaki dogajanje povezovali s prejšnjimi vojnami, veliko bolje razumeli nastalo situacijo in se ukvarjali z zapletenimi vprašanji identitete, političnega stanja in nacionalizma.

V Karičevem romanu pa opazimo, da se odraščajoči junak osredotoča predvsem na preživetje, politične situacije in zgodovinska dejstva poenostavlja in situacije razume na svoj otroški način.

V četrti hipotezi sem se osredotočala na odnose med ljudmi v vojni in to, kako so predstavljeni v besedilih. Pravilno sem predpostavila, da se začneta pojavljati tovarištvo in solidarnost, saj brez naštetih odnosov preživetje skoraj ni mogoče. Sem pa hipotezo le deloma potrdila, saj se pojavljajo tudi negativni odnosi in čustva. Na novo sklenjena tovarištva so kratkotrajna, namenjena predvsem reševanju trenutnih situacij. Med ljudmi, ki so si blizu še iz časov pred vojno, pa se pojavljajo tudi jeza, naveličanost, otopelost, ki trajajo dlje časa in so poglobljena z dogodki iz preteklosti. Povečana občutljivost ljudi, ki jih je prizadela vojna, ustvarja napete odnose in čustveno nabite situacije, ki lahko v trenutku preidejo iz ene skrajnosti v drugo. Vpliv teh posledic vojne je viden tudi v situacijah, ki jih predstavlja eksilantska esejistična pripoved.

Peta hipoteza je prevpraševala vprašanje narodnosti in iskanja identitete. V vseh treh delih se problem identitete pojavlja kot eden vidnejših motivov. V *Ameriškem fikcionarju* je to osrednji motiv, ki ga avtorica prevprašuje vse do konca in je zanjo usoden. Razklana identiteta je usodna tudi za Saro iz Karahasanovega romana. Sarina razdvojenost odločilno vpliva na njen odnos s hčerjo, sestro in prijatelji. Izguba identitete se pojavi tudi v *Judovskem pokopališču*, saj je želja po pridobitvi novih dokumentov in s tem povezan odhod junakova motivacija za aktivno vojno življenje. Z identiteto je povezano tudi vprašanje narodnosti. V *Ameriškem fikcionarju* se junakinja opredeli za neopredeljeno, ne želi sprejeti nove nacionalnosti. V *Judovskem pokopališču* pa spremljamo motiv vzpostavitve nove (prenovljene) nacionalne identitete in poimenovanja naroda.

Med raziskovanjem sem ugotovila tudi, da se največji boj pravzaprav ne odvija na bojiščih, temveč v junakih samih, ki se v težkih razmerah spopadajo s svojimi občutki, iskanjem identitete in opredelitvami. Vzpostavljajo lastne moralne norme in se odločajo o svojih družbenih pozicijah, ki jih lahko stanejo življenja.

S tem nujno povezana travma pa se odraža tudi v njihovem kasnejšem življenju, saj nikoli ne nehajo prevpraševati odgovorov na svoja vprašanja.

10. VIRI IN LITERATURA

Primarna literatura:

Karahasan, Dževad. *Sara in Serafina*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.

Karić, Enes. *Jevrejsko groblje*. Sarajevo: Tugra, 2011. (Biblioteka Babilon; 21)

Ugrešić, Dubravka. *Američki fikcionar*. Zagreb: Durieux, 1993.

Sekundarna literatura:

Ahčin, Nana. *Vojni roman*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 2005.

Appiah, Kwame Anthony. »Identiteta, avtentičnost, preživetje: multikulturne družbe in družbena reprodukcija.« Zbornik postkolonialnih študij. Ur. Nikolai Jeffs in Gabrijela Babnik. Ljubljana: Krtina, 2007. 339-353.

Hladnik, Miran. »Temeljni problemi zgodovinskega romana.« Slavistična revija 43.2 (1995): 183-200.

Isakovski, Igor. »Moj Balkan.« Apokalipsa 51/52 (2002): 169-174.

Ivanović, Radomir. »Značilnosti romana z vojno tematiko.« Sodobnost 26.10 (1963): 975-982.

Kazaz, Enver. *Bošnjački roman XX vijeka*. Sarajevo: Naklada ZORO, 2004. (Biblioteka Bosnistika; knj. 2)

Kavzar Hudej, Maja in Troha, Gašer. *Kdo bere? : [programski katalog Vilenica 2010]*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2010.

Kos, Janko. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS, 2001.

Križman, David. *Smrt Jugoslavije v izbranih delih Đevada Karahasana*. Diplomaska naloga. Maribor: Filozofska fakulteta UM, 2011.

Marcus, Laura. »Literatura, identiteta in avtobiografski diskurz.« *Primerjalna književnost* 14.1 (1991): 31-41.

Matajc, Vanesa. »Medbesedilna razmerja med ustno zgodovino in literaturo v pričevanju.« *Acta Histriae* 19.1 / 2 (2011): 301 - 318.

Pirjevec, Jože. *Jugoslovanske vojne: 1991-2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.

Vlaisavljević, Ugo. »Vojna kot največji kulturni dogodek.« *Nova revija* 182.6 (1997): 43-49.

Ugrešić, Dubravka. »About.« Dubravka Ugrešić. Splet 22. 8. 2016. <<http://www.dubravkaugresic.com/about/>>

Karič, Enes. »Curriculum vitae.« Enes Karić. Splet 22. 8. 2016. <<http://fin.unsa.ba/bibliografije/enes-karic.pdf>>